

Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень
УДК 340.12:342.7:327

Фастовець Наталія Валеріївна

*кандидат наук з державного управління, доцент,
доцент кафедри приватного та публічного права
Київський національний університет технологій та дизайну*

Fastovets Nataliia

*PhD in Public Administration, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Private and Public Law
Kyiv National University of Technologies and Design
ORCID: 0000-0001-8619-8975*

Горlach Андрій Володимирович

*здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня, кафедри
приватного та публічного права, спеціальність 081 Право
Київського національного університету технологій та дизайну*

Horlach Andrii

*Bachelor's Degree Student (First Cycle of Higher Education)
Department of Private and Public Law, Specialty 081 Law
Kyiv National University of Technologies and Design
ORCID: 0009-0009-8873-2305*

**ДОКТРИНАЛЬНІ ВИТОКИ ПРАВ ЛЮДИНИ У
ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ: ІСТОРИКО-
ПРАВОВИЙ ТА ІДЕОЛОГІЧНИЙ ВИМІРИ
DOCTRINAL ORIGINS OF HUMAN RIGHTS IN THE FOREIGN
POLICY ACTIVITIES OF THE STATE: HISTORICAL-LEGAL AND
IDEOLOGICAL DIMENSIONS**

Анотація. Стаття присвячена теоретико-правовому осмисленню доктринальних витоків прав людини та їх ролі у зовнішньополітичній діяльності держави в контексті науки теорії держави і права, з точки зору історії політичної думки та сучасних політичних ідеологій. У статті здійснено аналіз ідей, які висвітлюють еволюцію концепції прав людини та визначають особливості їх формування як правового інституту, що поєднує моральні засади, правові механізми та критерії легітимності публічної влади. Простежено історико-правовий розвиток прав людини від природно-правових учень Нового часу, сформованих у межах класичної політико-правової думки, через позитивізацію прав у національних конституціях XVIII–XIX століть, до їх універсалізації після ухвалення Загальної декларації прав людини 1948 року та формування сучасного міжнародного правового режиму прав людини. Проаналізовано основні ідеологічні підходи до прав людини у правовій доктрині та сучасних політичних ідеологіях, зокрема ліберальний універсалізм, комунітарні та критичні концепції, та показано їх вплив на тлумачення прав людини і визначення меж їх застосування. Обґрунтовано теоретико-правовий підхід, відповідно до якого у межах теорії держави і права права людини доцільно розглядати не лише як інститут внутрішнього правопорядку, а й як структурний елемент зовнішньополітичної функції держави. Висвітлено, що у зовнішньополітичній діяльності держави права людини можуть виконувати нормативну функцію як орієнтир міжнародної поведінки, обмежувальну функцію як матеріальну межу зовнішньополітичної дискреції та легітимаційну функцію як чинник зовнішньої легітимності державної влади. З'ясовано, що включення прав людини до змісту зовнішньої політики відображає трансформацію класичного розуміння державного суверенітету та процес юридизації міжнародних відносин у сучасному глобальному правопорядку.

Вступ. У сучасній теорії держави і права права людини розглядаються як фундаментальний інститут, що визначає легітимність публічної влади та межі її здійснення як у внутрішній, так і у зовнішньополітичній діяльності держави. Історичний розвиток прав людини від природно-правових доктрин Нового часу до формування сучасного міжнародного правового режиму, свідчить про поступову трансформацію прав людини з моральних ідей у нормативно обов'язкові юридичні стандарти, що дедалі активніше впливають на зовнішню політику держав.

Особливої актуальності ця проблематика набуває в умовах глобалізації, та посилення міжнародного контролю за дотриманням прав людини, що зумовлює переосмислення класичних уявлень про державний суверенітет, зовнішньополітичну функцію держави та її правові межі.

Метою статті є комплексний теоретико-правовий аналіз доктринальних витоків прав людини та їх ролі у зовнішньополітичній діяльності держави, з урахуванням історико-правових етапів становлення концепції прав людини та ідеологічних підходів до їх тлумачення у сучасній правовій доктрині.

Матеріалами дослідження є: наукові праці, присвячені аналізу прав людини в контексті теорії держави і права, сучасних політичних ідеологій та історії політичної думки. Особливу увагу зосереджено на дослідженнях, які висвітлюють еволюцію концепції прав людини як правового інституту, що поєднує моральні засади, правові механізми і критерії легітимності публічної влади.

В процесі роботи застосовано історико-правовий метод для з'ясування генези прав людини від природно-правових учень Нового часу до формування сучасного міжнародного правового режиму; порівняльно – правовий метод – для аналізу варіативності підходів до прав людини у межах різних ідеологічних моделей; метод теоретичного узагальнення –

для формулювання авторської концепції ролі прав людини у здійсненні зовнішньополітичної функції держави; логіко-семантичний аналіз – для уточнення понятійного апарату дослідження; аналітико – синтетичний метод – для комплексного узагальнення результатів і формування висновків.

Результати. У результаті проведеного дослідження встановлено, що доктринальні витоки прав людини формувалися в межах природно-правової та ліберальної традиції як інструмент обмеження публічної влади та захисту автономії і гідності особистості. Проаналізовані концепції засвідчують послідовну еволюцію прав людини від морально-філософських ідей до інституціоналізованих юридичних стандартів, що визначають легітимність державної влади як у внутрішньому, так і в зовнішньополітичному вимірах.

З'ясовано, що універсалістський зміст прав людини, закріплений у міжнародно-правових актах, у сучасній доктрині тлумачиться не як абстрактна надкультурна істина, а як нормативне ядро, здатне до різних форм інституційної реалізації залежно від історичних, правових і соціокультурних контекстів. Це зумовило появу концепцій «відносної універсальності», комунітаристської та антропологічної критики, які дозволяють виявити ідеологічні межі та соціальні умови застосування прав людини.

Обґрунтовано, що в межах теорії держави і права права людини доцільно розглядати не лише як інститут внутрішнього правопорядку, а і як структурний елемент зовнішньополітичної функції держави. У зовнішній політиці права людини виконують нормативну функцію орієнтиру міжнародно прийнятної поведінки, обмежувальну функцію щодо меж зовнішньополітичної дискреції та легітимаційну функцію як критерій зовнішнього визнання державної влади.

Доведено, що включення прав людини до питань впливу на зовнішню політику відображає трансформацію класичного розуміння державного суверенітету та процес юридизації міжнародних відносин. У сучасному глобальному правопорядку суверенітет дедалі більше поєднується з міжнародними зобов'язаннями у сфері прав людини, що змінює характер взаємодії держави з міжнародною спільнотою та формує нові підстави політико-правової відповідальності.

Перспективи. У подальших наукових дослідженнях доцільно зосередити увагу на поглибленому теоретико-правовому аналізі прав людини як юридичного інструменту реалізації та обмеження зовнішньополітичної функції держави, а також на вивченні співвідношення національного суверенітету та міжнародних стандартів прав людини в межах теорії держави і права.

Ключові слова: теорія держави і права, права людини, зовнішня політика, функції держави, історія політичної думки, сучасні політичні ідеології.

Summary. The article is devoted to the theoretical and legal interpretation of the doctrinal origins of human rights and their role in the foreign policy of the state within the framework of the theory of state and law, from the perspective of the history of political thought and contemporary political ideologies. The study analyzes the ideas that illustrate the evolution of the concept of human rights and identify the specific features of their formation as a legal institution that integrates moral foundations, legal mechanisms, and criteria for the legitimacy of public authority. The historical and legal development of human rights is traced from the natural law doctrines of the Modern Age, shaped within classical politico-legal thought, through the positivization of rights in the national constitutions of the 18th–19th centuries, to their universalization following the adoption of the Universal Declaration of Human Rights in 1948 and the emergence of the modern

international human rights regime. The article examines the main ideological approaches to human rights in legal doctrine and modern political ideologies, including liberal universalism, communitarian, and critical perspectives, and demonstrates their impact on the interpretation of human rights and the determination of their scope of application. A theoretical and legal approach is substantiated, according to which, within the theory of state and law, human rights should be viewed not only as an institution of the internal legal order but also as a structural element of the state's foreign policy function. It is shown that, in the context of foreign policy, human rights may perform a normative function as a guideline for international conduct, a restrictive function as a material limit to foreign policy discretion, and a legitimizing function as a factor of the external legitimacy of state power. It is revealed that the incorporation of human rights into the content of foreign policy reflects a transformation of the classical understanding of state sovereignty and the process of the juridification of international relations in the modern global legal order.

Introduction. In contemporary theory of state and law, human rights are regarded as a fundamental institution that defines the legitimacy of public authority and the limits of its exercise both in the internal and foreign policy activities of the state. The historical development of human rights—from the natural law doctrines of the Modern Age to the formation of the modern international legal regime—demonstrates a gradual transformation of human rights from moral ideas into legally binding normative standards that increasingly influence the foreign policy of states. This issue gains particular relevance in the context of globalization and the strengthening of international monitoring over human rights compliance, which necessitates a rethinking of classical notions of state sovereignty, the foreign policy function of the state, and its legal boundaries.

Purpose. The purpose of the article is to provide a comprehensive theoretical and legal analysis of the doctrinal origins of human rights and their

role in the foreign policy activities of the state, taking into account the historical and legal stages of the formation of the concept of human rights and the ideological approaches to their interpretation in contemporary legal doctrine.

Materials and Methods. The materials of the study include international and national legal acts concerning the regulation of human rights and the foreign policy activities of states, as well as scholarly works focused on the analysis of human rights in the context of the theory of state and law, contemporary political ideologies, and the history of political thought. Special attention is paid to research that examines the evolution of the concept of human rights as a legal institution that integrates moral foundations, legal mechanisms, and criteria of public authority legitimacy.

The study applies the historical-legal method to trace the genesis of human rights from the natural law doctrines of the Modern Age to the establishment of the modern international legal regime; the comparative legal method to analyze variations in approaches to human rights within different ideological frameworks; the method of theoretical generalization to formulate the author's concept of the role of human rights in the implementation of the state's foreign policy function; logical-semantic analysis to clarify the conceptual framework of the study; and the analytical-synthetic method to generalize the findings and formulate comprehensive conclusions.

Results. As a result of the conducted research, it has been established that the doctrinal origins of human rights were formed within the natural law and liberal traditions as instruments for limiting public authority and protecting individual autonomy and dignity. The analyzed concepts demonstrate a consistent evolution of human rights from moral–philosophical ideas to institutionalized legal standards that determine the legitimacy of state power in both domestic and foreign policy dimensions.

It has been clarified that the universalist content of human rights, enshrined in international legal instruments, is interpreted in contemporary doctrine not as

an abstract, supra-cultural truth, but as a normative core capable of diverse forms of institutional implementation depending on historical, legal, and socio-cultural contexts. This has led to the emergence of concepts of "relative universality," as well as communitarian and anthropological critiques, which make it possible to identify the ideological boundaries and social conditions of the application of human rights.

It is substantiated that, within the framework of the theory of state and law, human rights should be considered not only as an institution of the internal legal order, but also as a structural element of the state's foreign policy function. In foreign policy, human rights perform a normative function as a guideline for internationally acceptable conduct, a restrictive function as a material limit on foreign policy discretion, and a legitimizing function as a criterion of the external recognition of state authority.

It is demonstrated that the incorporation of human rights into the foreign policy discourse reflects a transformation of the classical understanding of state sovereignty and the process of the juridification of international relations. In the contemporary global legal order, sovereignty is increasingly combined with international human rights obligations, which alters the nature of the interaction between the state and the international community and forms new grounds for political and legal responsibility.

Prospects. In further scholarly research, it is advisable to focus on an in-depth theoretical and legal analysis of human rights as a legal instrument for both the implementation and limitation of the state's foreign policy function, as well as on examining the relationship between national sovereignty and international human rights standards within the framework of the theory of state and law.

Key words: *theory of state and law, human rights, foreign policy, functions of the state, history of political thought, contemporary political ideologies.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації та інтенсифікації міжнародно-правових механізмів захисту прав людини відбувається істотна трансформація ролі прав людини у діяльності держави, зокрема у сфері зовнішньої політики. Права людини дедалі частіше виступають нормативним критерієм оцінки зовнішньополітичної поведінки держав, чинником міжнародної легітимації влади та підставою для обмеження класичного розуміння державного суверенітету. Водночас у межах теорії держави і права проблема прав людини традиційно розглядається переважно як елемент внутрішнього правопорядку, що зумовлює недостатню теоретичну розробленість питання їх місця та функцій у зовнішньополітичній діяльності держави. Це актуалізує потребу комплексного теоретико-правового осмислення доктринальних витоків прав людини та їх ролі у реалізації зовнішньополітичної функції держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у формування теоретико-правових засад концепції прав людини зроблено у працях класиків природно-правової та ліберальної традицій. Дж. Локк (J. Locke) обґрунтовує ідею природних і невідчужуваних прав особистості як підставу обмеження державної влади [1]. І. Кант (I. Kant) пов'язує універсальність прав людини з автономією та гідністю особистості [2]. Дж. С. Мілль (J.S. Mill) розглядає права людини як інструмент захисту індивідуальної свободи від втручання держави та тиску більшості [3].

Подальший розвиток ліберальної доктрини простежується у концепції справедливості Дж. Ролза (J. Rawls), який інституціоналізує права і свободи як критерій легітимності конституційного правопорядку [4]. Сучасні соціально орієнтовані підходи до прав людини представлені у працях А. Сена (A. Sen) та М. Нуссбаум (M. Nussbaum), які трактують права людини як умови розширення реальних свобод особи та мінімальні універсальні стандарти гідного людського життя [5; 6]. Критичні аспекти формально-юридичного розуміння свободи та прав людини висвітлюють

Е. Фромм (E. Fromm) і Г. Йонас (H. Jonas), наголошуючи на значенні соціальних передумов самореалізації та довгострокової відповідальності державної політики [7; 8].

Нормативне закріплення універсального характеру прав людини відображене у Загальній декларації прав людини [9]. Проблематику універсалізму та його меж розвиває Дж. Доннеллі (J. Donnelly), обґрунтовуючи концепцію «відносної універсальності» прав людини [10]. Комунітаристську критику ліберального універсалізму та мінімалістське розуміння прав людини як мови солідарності висвітлює М. Волцер (M. Walzer) [11; 12]. Антропологічний та ідеологічний вимір прав людини досліджує С. Е. Меррі (S.E. Merry), акцентуючи увагу на процесах транснаціонального поширення і локальної адаптації прав людини [13].

У сучасній нормативній доктрині права людини як критерій легітимності державної влади та елемент теорії держави і права аналізуються у працях Дж. Гріффіна (J. Griffin) і Дж. В. Нікеля (J. W. Nickel) [14; 15].

Історико-правовий вимір еволюції прав людини як міжнародного проєкту представлений у працях С. Мойна (S. Moyn) та Д. Р. Кірога-Вільямаріна (D.R. Quiroga-Villamarín), які зосереджуються на трансформації прав людини у чинник міжнародної політики та судового нагляду [16; 17].

Метою статті є комплексний теоретико-правовий аналіз доктринальних витоків прав людини та їх ролі у зовнішньополітичній діяльності держави, з урахуванням історико-правових етапів становлення концепції прав людини та ідеологічних підходів до їх тлумачення у сучасній правовій доктрині.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: наукові праці, присвячені аналізу прав людини в контексті теорії держави і права, сучасних політичних ідеологій та історії політичної думки. Особливу увагу

зосереджено на дослідженнях, які висвітлюють еволюцію концепції прав людини як правового інституту, що поєднує моральні засади, правові механізми і критерії легітимності публічної влади.

В процесі роботи застосовано історико-правовий метод для з'ясування генези прав людини від природно-правових учень Нового часу до формування сучасного міжнародного правового режиму; порівняльно – правовий метод – для аналізу варіативності підходів до прав людини у межах різних ідеологічних моделей; метод теоретичного узагальнення – для формулювання авторської концепції ролі прав людини у здійсненні зовнішньополітичної функції держави; логіко-семантичний аналіз – для уточнення понятійного апарату дослідження; аналітико – синтетичний метод – для комплексного узагальнення результатів і формування висновків.

Виклад основного матеріалу. Філософ XVIII ст. І. Кант у роботі «Підґрунтя метафізики моралі» обґрунтовує універсальний характер прав людини через принцип автономії та гідності особистості. Людина постає як ціль сама по собі, що надає правам людини категоричного морального статусу та перетворює їх на нормативний критерій допустимості будь-якого державного примусу [2]. Філософ і політичний мислитель XIX ст. Дж. С. Мілль у праці «Про свободу» розвиває ліберальне розуміння прав людини як інструменту захисту індивідуальної автономії від тиску держави й більшості. Його принцип шкоди (harm principle) у правовій теорії слугує підґрунтям для встановлення матеріальних меж державного втручання у сферу особистої свободи [3]. Політичний філософ XX ст. Дж. Ролз у «Теорії справедливості» інституціоналізує права людини в межах конституційної демократії, розглядаючи їх як елемент базової структури суспільства. Права і свободи першого принципу справедливості виконують функцію юридичного захисту рівного морального статусу громадян та слугують критерієм легітимності державного правопорядку [4]. А. Сен – економіст і

філософ, лауреат Нобелівської премії з економіки (1998), один із провідних сучасних теоретиків справедливості та прав людини у працях «Розвиток як свобода» та «Ідея справедливості» пропонує динамічне розуміння прав людини як умов розширення реальних свобод особи. На думку дослідника, у теоретико-правовому вимірі права людини постають як формальні гарантії та як інструмент оцінки ефективності державної політики і соціальних інституцій [5]. Дослідниця сфери філософії права М. Нуссбаум, трактує права людини як мінімальні універсальні стандарти гідного людського життя, які держава зобов'язана гарантувати незалежно від культурних відмінностей, поєднуючи ліберальний універсалізм із соціально орієнтованим розумінням правової держави [6]. Соціальний філософ Е. Фромм у науковій праці «Здорове суспільство» критикує формально-юридичне розуміння свободи, підкреслюючи, що права людини втрачають зміст без соціальних умов для самореалізації особистості, що актуалізує соціальну відповідальність держави у правовій теорії держави [7]. Філософ Г. Йонас, засновник етики відповідальності, у праці «Імператив відповідальності» обґрунтував необхідність поширення морально-правової відповідальності на майбутні покоління, що у сучасній теорії держави і права дозволяє інтерпретувати права людини як довгострокові обмеження державної політики в умовах технологічних і екологічних ризиків [8].

Узагальнення наведених концепцій свідчить про те, що попри наявні відмінності історичних контекстів і теоретичних підходів існує спільна нормативна логіка, яка полягає у визнанні особистості первинною щодо держави та розуміння прав людини як інструменту обмеження публічної влади заради свободи, гідності й автономії індивіда. Від природно-правових ідей Дж. Локка, через морально-універсалістське обґрунтування І. Канта і ліберальну концепцію негативної свободи Дж. С. Мілля, до інституціоналізованих моделей справедливості Дж. Ролза та динамічних і соціально орієнтованих підходів А. Сена, М. Нуссбаум, Е.Фромма і

Г. Йонаса простежується послідовне затвердження прав людини як центральної цінності правової державності. Саме ця інтелектуальна спадковість дозволяє дійти висновку, що базову ідеологічну матрицю сучасної концепції прав людини становить ліберальна традиція, оскільки вона виходить із пріоритету автономії та гідності особи, а також із необхідності системного обмеження публічної влади через індивідуальні права і свободи.

Головні нормативні засади ліберальної доктрини – пріоритет автономії особи, гідності та обмеження публічної влади перетворилися на джерело претензії на універсальний характер прав людини. Саме ця претензія на універсальність зумовлює подальшу теоретичну дискусію щодо меж універсалізму прав людини, співвідношення загальних стандартів і культурних контекстів, а також ролі прав людини як ідеологічного чинника сучасного правопорядку та зовнішньої політики держав.

Універсалістський зміст прав людини нормативно концентрується у формулі їх рівності та невід'ємності, закріпленій у *Загальній декларації прав людини*, у формі твердження про те, що всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах, а також мають права без будь-якої дискримінації [9]. Універсалізм є моральною тезою та правовою претензією на однакові стандарти «належного» відношення до прав людини зі сторони держави, незалежно від її культурного чи політичного контексту. Водночас у сучасній доктрині прав людини універсалізм дедалі частіше тлумачиться як «відносний», оскільки універсальність стосується насамперед суб'єкта прав і їх нормативного ядра, тоді як конкретні форми інституційного втілення (юридичний захист та практична реалізація) можуть варіюватися залежно від історичних, культурних і правових контекстів – без заперечення універсального характеру прав людини як таких.

У науковій праці «Відносна універсальність прав людини» американського вченого сфери міжнародного права Дж. Доннеллі

ідеологічні підходи до прав людини розкриваються через концепцію «відносної універсальності» яка тяжіє до компромісу між радикальним універсалізмом та культурним релятивізмом [10]. Автор аналізує права людини не як вічні істини, а як конкретну соціокультурну практику, що виникла у відповідь на виклики сучасності. Дж. Доннеллі рішуче відкидає ідею про те, що права людини в їхньому сучасному розумінні існували в усіх культурах та релігіях протягом історії [10, с. 4]. Науковець стверджує, що ідеологічна спроба знайти «коріння» прав людини в текстах Корану чи конфуціанстві є хибною тому, що загальнолюдські цінності (справедливість, гуманність) не є конкретною правовою практикою індивідуальних прав [10, с. 4-5]. Дослідник стверджує, що до XX ст. жодне суспільство не мало бачення рівних та невідчужуваних прав особистості, які можна було б протиставити державі [10, с. 5-7]. Автор пропонує функціональний підхід, згідно якому універсальність прав людини зумовлена не культурою Заходу, а соціально-структурними трансформаціями сучасності, які відбувалися шляхом поширення ринкової економіки та бюрократичної держави [10, с. 8-9]. Оскільки ці «стандартні загрози» людській гідності (державний апарат і ринок) стали глобальними, то і права людини, як єдиний ефективний механізм захисту від них, набули функціональної універсальності [10, с. 9]. Дж. Доннеллі пише про формування міжнародної правової універсальності, яка базується на добровільній згоді держав дотримуватися стандартів Загальної декларації прав людини [10, с. 10]. Такий підхід визнає, що хоча реалізація прав залишається справою суверенних держав, самі ці права стали загальновизнаним критерієм політичної легітимності в міжнародній спільноті [10, с. 4; 11].

Філософ М. Волцер, який є представником комунітаристської критики лібералізму у своїх дослідженнях зосереджується на суперечності між теоретичним образом «автономного індивіда» та реальним досвідом

людини як суспільної істоти. Його підхід базується на визнанні того, що лібералізм є одночасно і політичною доктриною і специфічною соціальною практикою, яка потребує постійної корекції [11, с. 6-10]. М. Волцер стверджує, що ліберальний правопорядок стимулює процеси фрагментації через так звані «чотири мобільності»: географічну, соціальну, маритальну (сімейну) та політичну [11, с. 6]. Постійна зміна місця проживання, статусу та партнерів послаблює зв'язки індивіда з громадою та місцем, перетворюючи громаду на тимчасове місце перебування, а не на простір спільної долі. Наслідком цього стає формування «постсоціального я» — особистості, яка позбавлена тривалої ідентичності та змушена заново винаходити себе для кожної нової публічної чи приватної ситуації [11, с. 7]. На думку науковця, права людини слугують мінімалістичним стандартом, що забезпечує можливість вираження солідарності з людьми «за кордоном». Однак цей мінімалізм не є незалежним фундаментом, а виникає лише як результат зустрічі та перетину багатьох культур [12, с. 62]. Таким чином, комунітаристська критика М. Волцера виходить із того, що права людини не можуть існувати як самодостатній моральний фундамент, відірваний від соціальних контекстів. На думку М. Волцера універсальні права людини мають мінімалістський характер і набувають сенсу лише як результат перетину багатьох локальних моральних традицій. Права людей слугують мовою солідарності «назовні», але не здатні замінити внутрішні, історично вкорінені системи значень, які формують ідентичність особи та легітимність правопорядку «всередині» суспільства. У цьому сенсі М. Волцер скептично ставиться до претензій прав людини на повну нормативну автономність і наголошує на необхідності їх контекстуальної інтерпретації. Науковий підхід М. Волцера дозволяє критично переосмислити ті обмеження універсалізму, які залишаються поза увагою функціонально-правових моделей, зосередившись на ролі спільнот, колективних ідентичностей та сталих моральних традицій у наданні правам людини реального соціального

змісту. Саме тому аналіз ідей М. Волцера є важливим для поглиблення ідеологічного виміру дискусії про права людини та уточнення меж універсалістських підходів у сучасній правовій доктрині.

Професор антропології права С.Е. Меррі розглядає ідеологічні підходи до прав людини крізь призму аналізу їх походження, транснаціонального поширення та адаптації в різних культурних контекстах [13, с. 38]. Дослідниця стверджує, що хоча права людини претендують на універсальність, вони мають виразне західне історичне коріння та відображають сучасне бачення індивіда і суспільства [13, с. 38]. У межах правової доктрини цей ідеологічний підхід базується на принципах індивідуалізму, автономії, свободи вибору та формальної рівності, які є засадничими для міжнародних правових документів [13, с. 49]. С.Е. Меррі вказує на те, що доктрина прав людини часто концептуалізує соціальні проблеми, такі як насильство над жінками, переважно як індивідуальні тілесні ушкодження, що дозволяє уникати аналізу глибоких структурних, економічних та політичних причин [13, с. 39, 48]. Такий підхід створює ідеологічну напругу між «космополітичним усвідомленням» прав людини та місцевими соціокультурними розуміннями гендеру і сім'ї [13, с. 38-42]. С.Е. Меррі наголошує на тому, що важливим аспектом є роль прав людини як «метакоду», що використовується транснаціональними елітами та активістами для легітимації своїх вимог перед державами [13, с. 43]. Дослідниця пише, що такий ідеологічний підхід часто нав'язується через фінансові механізми задля того, щоб місцеві неурядові організації змушені були приймати мову прав людини, щоб відповідати очікуванням міжнародних донорів [13, с. 49]. С.Е. Меррі вважає, що процеси «вернакуляризації» (адаптації прав людини до місцевих соціокультурних умов) виявляють певні ідеологічні межі задля того, щоб залишатися складовою системи прав людини. Саме тому, відповідні ідеї мають зберігати акцент на верховенстві права, ринковій економіці та капіталістичних

засадах, які історично пов'язані із західним модернізмом. Таким чином, права людини діють одночасно як інструмент емансипації для вразливих груп та як механізм ідеологічної гомогенізації [13, с. 49]. Отже, «ідеологічна межа» вернакуляризації полягає в тому, що адаптовані (локалізовані) інтерпретації прав людини залишалися сумісними з ліберально-правовою та економічною моделлю Заходу. Якщо ж локальні смислові трансформації починають заперечувати або радикально трансформувати ці засади (наприклад, відмовлятися від верховенства права чи ринкової економіки), такі права перестають визнаватися частиною універсальної системи прав людини.

Узагальнюючи наведені підходи, варто підкреслити, що сучасна дискусія про права людини вийшла за межі суто морального обґрунтування і набула виразного політико-правового виміру. Спільним для цих позицій є те, що права людини постають не абстрактною ідеєю, а нормою, яка діє через інститути держави та міжнародного правопорядку і тому неминуче залучається у практику державної влади. У площині теорії держави і права це означає, що права людини слід розглядати і як інститут внутрішнього правопорядку і як чинник, який структурує зовнішньополітичну діяльність, створює стандарти міжнародно прийнятної поведінки, формує підстави зовнішнього визнання та визначає межі допустимого впливу держави на людину в міжнародному вимірі.

Так, Дж. Доннеллі послідовно доводить, що саме права людини становлять центральний критерій оцінки як внутрішньої організації держави, так і її зовнішньополітичної поведінки [10]. На думку науковця, у сучасному світі держава може вважатися легітимною лише тією мірою, якою вона забезпечує та захищає права людини.

Особливу увагу Дж. Доннеллі приділяє аналізу співвідношення держави, права і особистості, яке науковець розкриває через діалектичну модель [10, с. 8-9]. З одного боку, держава постає як головна потенційна

загроза для прав людини, оскільки саме вона володіє монополією на легітимне примусове насильство [10, с. 4, 8-9]. З іншого боку, держава є єдиним ефективним інститутом, здатним забезпечити реальну реалізацію прав через правові норми, судові механізми та адміністративні інституції [10, с. 20, 28]. У цьому сенсі, шляхом обмеження державної влади та формування особистості як повноправного суб'єкта права, *права людини* виконують конститутивну функцію [10, с. 4, 9-11]. Через інститут *прав людини* особа формується як політико-правовий суб'єкт (громадянин), який набуває право вимагати від держави виконання взятих на себе зобов'язань [10, с. 8-9]. Водночас ці ж самі права визначають характер держави, встановлюючи межі допустимого втручання у сферу особистої свободи та наділяючи громадян інструментами контролю над владою. Таким чином, Дж. Доннеллі розглядається особистість як об'єкт піклування або бенефіціара державної політики. З точки зору науковця, особистість є у сучасному світі активним носієм прав (right-holder) і для якого держава існує як інструмент реалізації свободи та гідності. Важливим елементом теоретичної концепції Дж. Доннеллі є аналіз процесу інституціоналізації прав людини, під яким автор розуміє трансформацію прав людини з абстрактних моральних вимог у конкретні юридично обов'язкові норми позитивного права [10, с. 11-12]. Дж. Доннеллі наголошує, що саме закріплення прав людини у конституційному праві стало визначальним чинником переходу від класичної правової держави XIX століття, у якій обмеження влади мали переважно процедурний характер, до сучасної конституційної держави, заснованої на змістовних обмеженнях державної влади [10, с. 10-11]. У цій моделі права людини визначають рамки будь-якого легітимного законодавчого рішення, встановлюючи межі допустимого втручання держави у сферу свободи особистості. У результаті інституціоналізації прав людини у конституційному праві, на думку Дж. Доннеллі, виконує одночасно обмежувальну і конститутивну функцію,

оскільки фактично формує державу особливого типу (правову та конституційну), у якій пріоритет особистості визнається основоположним принципом організації публічної влади.

У нормативній теорії прав людини, яку пропонує філософ права Дж. Гріффін, *права людини* також вважаються базовим інститутом теорії держави і права, що ґрунтується на ідеї захисту статусу особистості як носія нормативної суб'єктності (*normative agency*) [14, с. 260, 305, 310]. Права людини, на погляд науковця, є «критичними моральними правами», які визначають умови можливості повноцінного людського життя у політично організованому суспільстві та слугують необхідною умовою легітимності державної влади [14, с. 334, 449]. Співвідношення між державою, правом і особистістю в межах цієї нормативної теорії вибудовується на принципі пріоритету індивіда. Права належать особі в силу її людської природи, тоді як держава виступає головним адресатом відповідних вимог і покликана надати цим моральним правам юридично визначеної форми. Конституціоналізація прав людини у нормативній теорії Дж. Гріффіна, є процесом трансформації моральних вимог у керовані правові претензії з урахуванням нормативної суб'єктності [14].

Філософ права Дж. В. Нікель розглядає права людини як універсальні моральні норми високого пріоритету, спрямовані на запобігання типових загроз мінімально гідному людському життю [15, с. 36, 70], які є спадком традицій *природних прав*, що виникла в епоху Просвітництва [15, с. 33-36]. Однак, автор розмежовує класичні природні правами, які часто сприймалися як доінституційні та теологічно-обґрунтовані і сучасні права людини, які є «сучасним винаходом» що виник як відповідь на специфічні загрози, породжені сучасними державами [15, с. 33-34, 86]. Науковець зазначає, що сучасний етап розвитку прав людини характеризується переходом від декларативних принципів до їх договірної інституціоналізації у формі системи універсальних міжнародних договорів, зокрема

Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (ICCPR) та Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права (ICESCR) – Пактів 1966 року, які формують цілісний міжнародний правовий режим прав людини [15, с. 10]. Водночас Дж. В. Нікель наголошує на принципі взаємозалежності та неподільності громадянських, політичних, економічних і соціальних прав, що становить визначальну рису сучасної правової доктрини прав людини [15, с. 18]. Автор зазначає, що сучасні права людини функціонують як критерій легітимності влади шляхом того, що держави погоджуються на міжнародний моніторинг своїх внутрішніх практик, що було б немислимим у доуніверсальний період [15]. На відміну від суто декларативних підходів, Дж. В. Нікель обґрунтовує права людини як систему суб'єктивних прав – вимог (claim rights), що наділяють особистість нормативними перевагами у формі вимог, повноважень та імунітетів і водночас, покладають на державу та інші суб'єкти чітко визначені юридично релевантні обов'язки [15]. У цьому сенсі, права людини виступають базовим інститутом теорії держави і права, оскільки вони встановлюють мінімальні стандарти свободи і гідності, нижче яких жоден державний або суспільний устрій не може вважатися нормативно прийнятним чи легітимним [15, с. 36, 62, 138]. Таким чином, у сучасній теорії держави і права, *права людини* постають як фундаментальний інститут, що поєднує моральні засади, правові механізми та критерії політичної легітимності.

Запропоновані авторами концепції не виникають у теоретичному вакуумі, а спираються на тривалий історико-правовий процес формування уявлень про свободу, гідність і межі державної влади. Для повного розуміння доктринальної природи прав людини як базового інституту теорії держави і права, необхідно звернутися до наукових праць, які висвітлюють еволюцію природно-правових учень Нового часу, через позитивізацію прав у національних конституціях XVIII-XIX століть, до їх універсалізації після

ухвалення *Загальної декларації прав людини 1948 року* і формування сучасного міжнародного правового режиму *прав людини*.

Історик права С. Мойн запропонував радикально новий погляд на історію прав людини. На відміну від традиційних поглядів, науковець стверджує, що права людини не є прямим продовженням природно-правових учень Нового часу, а є такими, що виникли як «остання утопія» лише у 1970-х роках, коли інші масштабні політичні проекти (соціалізм, націоналізм) зазнали краху [16, с. 1-4]. С. Мойн трактує права людини не в сенсі вічної істини, а як транснаціональний моральний ідеал, який набув політичної ваги лише тоді, коли був відокремлений від завдань державного будівництва та перенесений у площину міжнародного права [16, с. 7]. Аналізуючи етап позитивізації *прав людини* у XVIII-XIX століттях, дослідник наголошує, що тодішні декларації служили насамперед інструментом легітимації національних держав, тому, що трактувалися як «права людини і громадянина» і фактично наділяли індивіда правами тому, що особа належала до певної нації, підтверджуючи її суверенітет [16, с. 25-26]. Сучасні погляди на *права людини* стали ширшими за права в розуміння права громадянина. Права перетворилися на інструмент критики держави ззовні, встановлюючи міжнародні моральні і правові обмеження для держави, тим самим підриваючи ідею абсолютного суверенітету держави у вирішенні питань щодо прав людини [16, с. 7-8, 26]. Особливу увагу С. Мойн приділяє еволюції феномену *прав людини*, що відбувалися в період після Другої світової війни. С. Мойн називає *Загальну декларацію прав людини 1948 року* скоріше «похоронним вінком» на могилі надій воєнного часу, аніж початком нової ери [16, с. 2]. У 1940-х роках права людини залишалися периферійними та не мали реальних механізмів примусу, а тому поступалися інтересам великих держав у боротьбі за національне самовизначення, яка за своєю суттю була колективістською, а не індивідуалістичною [16, с. 84-86]. Справжня універсалізація прав людини та

формування сучасного міжнародного правового режиму, на думку С. Мойна, сталися лише у 1970х роках. Саме в цей період права людини перетворилися на глобальне гасло цивілізованого суспільства, проникли в дипломатичний порядок денний (зокрема через Гельсінські угоди 1975 року) та стали основою зовнішньої політики провідних держав [16, с. 149]. І з цього часу особистість почала розглядатися як суб'єкт, чия гідність захищена міжнародними нормами, навіть проти власної держави, що завершило трансформацію прав людини у провідну ідеологію сучасності [16, с. 1, 8].

Д.Р. Кірога-Вільямарін – науковець сфери міжнародного права висвітлює еволюцію прав людини через призму того, як міжнародні суди з прав людини використовують «історіографічні рамки» для обґрунтування своїх рішень. Дослідник аналізує цей процес як інструмент судового мислення [17, с. 3] і визнає, що ідеї прав людини «народилися в колиці європейського Просвітництва», проте зазначає, що сучасна правова думка намагається подолати старі «феодальні авторитаризми» через секулярний універсалізм [17, с. 3, 16]. Д.Р. Кірога-Вільямарін підкреслює, що ранні природно-правові концепції стали фундаментом для мови спротиву та закріплення людської сили, яка досі домінує у дискусії щодо прав людини [17, с. 23]. Позитивізація прав людини у національних конституціях провідних країн світу, на думку науковця, відбувається на етапі революцій XVIII–XIX століть, коли права людини були глибоко «втілені в політику держави» [17, с. 26]. Це був період «прав людини і громадянина», де права служили для виправдання побудови нації та державного суверенітету, а не для його обмеження ззовні [17, с. 12, 27]. Д.Р. Кірога-Вільямарін акцентує увагу на тому, що в цей час права були інструментом внутрішньої легітимації, і знадобилося понад 150 років, щоб вони трансформувалися в механізми міжнародного судового нагляду [17, с. 12, 27]. Процес універсалізації прав людини дослідник не пов'язує із прийняттям Загальної

декларації прав людини 1948 року тому, що на цьому етапі ООН ще не була готова повністю подолати обмеження, зумовлені суверенітетом і спадщиною імперіалізму, унаслідок чого, права людини в 1940-х роках мали переважно декларативний характер і функціонували як «переліки прав» без ефективних транснаціональних механізмів реалізації та примусу [17, с. 31, 34]. Справжній «міжнародний прорив» прав людини Д.Р. Кірога - Вільямарін пов'язує з 1970-ми роками, коли права людини пройшли крізь процеси радикальної трансформації сенсу, а не крізь м'яку еволюцію і перетворилися на транснаціональний ідеал, здатний створювати виклик державі [17, с. 12, 24]. На думку Д.Р. Кірога - Вільямаріна, на сучасному етапі, ключову роль у еволюції прав людини відіграє судова інтерпретація, зокрема доктрина «живого інструменту» (living instrument), яка дозволяє правам еволюціонувати разом із часом [17, с. 33]. Дослідник розкриває процес того, як через судові рішення, минулі стандарти (наприклад, щодо тортур) переглядаються у контексті нових вимог до захисту гідності, створюючи таким чином «спільну юридичну історію» (histoire juridique commune) для цілих регіонів [17, с. 19-20].

Аналіз сучасних теорій прав людини в межах теорії держави і права засвідчує, що права людини посідають ключове місце не лише у внутрішній організації державної влади, а й у сфері зовнішньої політики. У межах нормативного підходу права людини розглядаються як універсальний критерій легітимності держави, що впливає на її міжнародну політику та обмежує класичне розуміння державного суверенітету. З позицій теорії держави і права це означає, що зовнішньополітична діяльність держави дедалі більше підпорядковується нормативним стандартам прав людини, які виконують функцію загальнообов'язкового орієнтиру оцінки державної поведінки на міжнародній арені.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що права людини сформувалися як

фундаментальний інститут теорії держави і права, який поєднує моральні засади, правові механізми та критерії легітимності публічної влади. У результаті історико-правового та ідеологічного аналізу встановлено, що еволюція прав людини від природно-правових доктрин до сучасного міжнародного правового режиму зумовила їх трансформацію з внутрішньодержавного інституту у важливий структурний елемент зовнішньополітичної діяльності держави. У сфері зовнішньої політики права людини виконують нормативну функцію як орієнтир міжнародно прийнятної поведінки держав, обмежувальну функцію як матеріальну межу зовнішньополітичної дискреції та легітимаційну функцію як чинник зовнішньої легітимності державної влади.

У подальших наукових дослідженнях доцільно зосередити увагу на проведенні поглибленого теоретико-правового аналізу прав людини як юридичного інструменту реалізації та обмеження зовнішньополітичної функції держави, а також на вивченні співвідношення національного суверенітету та міжнародних стандартів прав людини в межах теорії держави і права.

Література

1. Локк Дж. Два трактати про правління. URL: <https://www.gutenberg.org/ebooks/7370> (дата звернення: 02.01.2026).
2. Kant I. Groundwork for the Metaphysics of Morals. 1785. URL: <https://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/kant1785.pdf> (дата звернення: 02.01.2026).
3. Mill J. S. On Liberty. 1859. URL: <https://www.gutenberg.org/ebooks/34901> (дата звернення: 02.01.2026).
4. Rawls J. A Theory of Justice. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1971. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/original-position/> (дата звернення: 02.01.2026).

5. Sen A. The Idea of Justice. London : Allen Lane, 2009. URL: https://www.jsscacs.edu.in/sites/default/files/Files/The_idea_of_justice_Amarty_a_Sen.pdf (дата звернення: 02.01.2026).
6. Nussbaum M. C. Perfectionist Liberalism and Political Liberalism. *Philosophy & Public Affairs*. 2011. URL: https://www.researchgate.net/publication/260414587_Perfectionist_Liberalism_and_Political_Liberalism (дата звернення: 02.01.2026).
7. Fromm E. The Sane Society. New York : Rinehart & Company, 1955. URL: <https://archive.org/details/sanesociety0000from/page/n5/mode/2up> (дата звернення: 02.01.2026).
8. Jonas H. The Imperative of Responsibility: In Search of an Ethics for the Technological Age. Chicago : University of Chicago Press, 1984. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/ethics-technology/#JonImpRes> (дата звернення: 02.01.2026).
9. Universal Declaration of Human Rights: adopted by the UN General Assembly Resolution 217 A (III) of 10 December 1948. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/universal-declaration-human-rights> (дата звернення: 02.01.2026).
10. Donnelly J. The Relative Universality of Human Rights (Revised). *Human Rights & Human Welfare*. 2006. Vol. 6, № 1. Article 48. DOI: 10.56902/HRHW.2006.6.1.52.
11. Walzer M. The Communitarian Critique of Liberalism. *Political Theory*. 1990. Vol. 18, № 1. P. 6–23.
12. Walzer M. Thick and Thin: Moral Argument at Home and Abroad. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1994. 108 p.
13. Merry S. E. Transnational Human Rights and Local Activism: Mapping the Middle. *American Anthropologist*. 2006. Vol. 108, № 1. P. 38–51.
14. Griffin J. On Human Rights. Oxford: Oxford University Press, 2008. 352 p.

15. Nickel J. W. *Making Sense of Human Rights*. 2nd ed. Oxford: Wiley-Blackwell, 2007. 280 p.
16. Moyn S. *The Last Utopia: Human Rights in History*. – Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press, 2010. 337 p.
17. Quiroga-Villamarín D. R. An Histoire Juridique Commune? Historiographical Frames in European and Inter-American Human Rights Narratives. *The International Journal of Human Rights*. 2025. Vol. 29, № 3. DOI: <https://doi.org/10.1080/13642987.2025.2475018>

References

1. Locke, J. *Two Treatises of Government*. URL: <https://www.gutenberg.org/ebooks/7370>
2. Kant, I. *Groundwork for the Metaphysics of Morals*. 1785. URL: <https://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/kant1785.pdf>
3. Mill, J. S. *On Liberty*. 1859. URL: <https://www.gutenberg.org/ebooks/34901>
4. Rawls, J. *A Theory of Justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1971. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/original-position/>
5. Sen, A. *The Idea of Justice*. London: Allen Lane, 2009. URL: https://www.jsscacs.edu.in/sites/default/files/Files/The_idea_of_justice_Amartya_Sen.pdf
6. Nussbaum, M. C. (2011). Perfectionist liberalism and political liberalism. *Philosophy & Public Affairs*. URL: https://www.researchgate.net/publication/260414587_Perfectionist_Liberalism_and_Political_Liberalism
7. Fromm, E. *The Sane Society*. New York: Rinehart & Company, 1955. URL: <https://archive.org/details/sanesociety0000from/page/n5/mode/2up>

8. Jonas, H. *The Imperative of Responsibility: In Search of an Ethics for the Technological Age*. Chicago: University of Chicago Press, 1984. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/ethics-technology/#JonImpRes>
9. Universal Declaration of Human Rights: adopted by the UN General Assembly Resolution 217 A (III) of 10 December 1948. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/universal-declaration-human-rights>
10. Donnelly, J. (2006). The relative universality of human rights (revised). *Human Rights & Human Welfare*. Vol. 6, № 1, Article 48. DOI: 10.56902/HRHW.2006.6.1.52
11. Walzer, M. (1990). The communitarian critique of liberalism. *Political Theory*. Vol. 18, № 1, Pp. 6–23
12. Walzer, M. *Thick and Thin: Moral Argument at Home and Abroad*. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1994. 108 p.
13. Merry, S. E. (2006). Transnational human rights and local activism: Mapping the middle. *American Anthropologist*. Vol. 108, № 1, Pp. 38–51
14. Griffin, J. *On Human Rights*. Oxford: Oxford University Press, 2008. 352 p.
15. Nickel, J. W. *Making Sense of Human Rights*. 2nd ed. Oxford: Wiley-Blackwell, 2007. 280 p.
16. Moyn, S. *The Last Utopia: Human Rights in History*. Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press, 2010. 337 p.
17. Quiroga-Villamarín, D. R. (2025). An *histoire juridique commune*? Historiographical frames in European and Inter-American human rights narratives. *The International Journal of Human Rights*. Vol. 29, № 3. DOI: <https://doi.org/10.1080/13642987.2025.2475018>